

El mas català com a estructura senyorial: canvis i continuïtats al llarg de l'Edat Mitjana

Pere Benito i Monclús

Dr. en Història Medieval. Universitat de Lleida

RESUM

Des dels anys 1990 una profunda renovació historiogràfica en el camp de la història social i econòmica de la Catalunya medieval ha modificat substancialment la imatge que teníem del mas com una casa rural o com una explotació agrària típica de Catalunya i l'ha substituït per una imatge més complexa en què el mas s'insereix com una estructura dins de sistemes socials, econòmics i polítics englobants com el feudalisme, el règim senyorial i l'Estat modern; participa activament de dinàmiques econòmiques generals com la comercialització de la societat rural, i estableix una particular relació econòmica i demogràfica amb la vila mercat i/o la ciutat, de la qual els pagesos no en són mers subjectes passius. En aquesta ponència es resumeixen alguns d'aquests nous desenvolupaments historiogràfics il·lustrant-los amb exemples procedents del Maresme barceloní i, més concretament, de les senyories dels castells de Vilassar i Sant Vicenç.

PARAULES CLAU

Mas – Tinença pagesa– Pagesia – Senyoria – Règim senyorial

ABSTRACT

From 1990s, following a deep historiographical renovation in the field of social and economic history of medieval Catalonia, the image of the “mas” as a typical Catalan rural farmhouse and agricultural exploitation has been replaced by a more complex picture where the “mas” is inserted as a structure within social, economic and political encompassing systems such as feudalism, seignorial System, and modern State. The “mas” also actively participates in general economic dynamics such as the commercialization of rural society and sets up a particular economic and demographic relationship with the town-market or the city, of which the peasants are not merely passive subjects. This paper tries to summarize some of these new historiographic developments illustrating them with examples from the Maresme and, more specifically, from the lordships of the castles of Vilassar and Sant Vicenç.

KEYWORDS

“Mas” – Peasant Tenure – Peasantry – Lordship – Seignorial system

En un llibre de divulgació publicat l'any 1959 amb el títol *La masia catalana. Història – Arquitectura – Sociologia*, Joaquim de Camps i Arboix sintetitzava el poc que aleshores se sabia de la història del mas català, recollint algunes de les teories més acceptades en aquell moment com la que postulava uns orígens romans del mas, de Josep Puig i Cadafalch, o el nexa entre el mas, el feudalisme i la servitud de la gleba, apuntada per Eduardo de Hinojosa i Jaume Vicens Vives (CAMPS I ARBOIX, 1959, p. 19-83). Amb la gran excepció de Vicens Vives i d'alguns historiadors del dret, fins aleshores el mas havia estat estudiat principalment com un element típic de l'arquitectura rural catalana i com una estructura de poblament i una unitat d'explotació agrària característiques del paisatge d'una part de Catalunya.

Caldria esperar dues dècades perquè antropòlegs i historiadors comencessin a interessar-se pels aspectes socials i econòmics del mas, a considerar el mas com a part d'un complex sistema de relacions i a estudiar-ne les continuïtats i els canvis des de l'època carolíngia, en la qual el neologisme *mansus* aflora en la documentació catalana, fins a les grans transformacions agràries dels segles XIX-XX. Així, a partir de la dècada de 1990, hom començaria a parlar de mas prefeudal i de mas feudal (SALRACH, 1997, p. 33-40), de mas com a unitat de sostracció senyorial i com a unitat fiscal (SALRACH, 1997, p. 30-31; BENITO, 2003, p. 384-426), de la relació entre el mas i la servitud (TO, 1993, p. 175-177; LLUCH, 1998, p. 89-92), del mas com a tinença pagesa (BENITO, 2003, p. 179-266), de la dimensió dels masos i la seva relació amb l'explotació agrària familiar (BOLÒS, 1995, p. 116-125), de masos ròncecs (FERNÁNDEZ TRABAL; RIERA MELIS, 2004, p. 119-179; FERRER I MALLOL, 2001, p. 189-241), de consum i nivells de vida en relació al mas (BENITO, 2009), de la relació del mas amb el mercat i la vila (FARÍAS, 2009, p. 377-404) i de tot un seguit de qüestions que entroncaven amb els desenvolupaments de la historiografia fora de les nostres fronteres, a França primer i, a partir dels anys 90, a Anglaterra i Itàlia. Dos congressos celebrats a Banyoles l'any 1998 i a la Institució Milà i Fontanals del CSIC de Barcelona l'any 1999 anunciaren una eclosió de recerques sobre el mas que en les dues darreres dècades ha estat especialment fecunda a les comarques gironines, gràcies en bona mesura a l'activitat promotora de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, i del seu principal projecte editorial, la Biblioteca Rural. No és casualitat doncs que aquesta col·lecció hagi acollit la primera síntesi d'història del mas català en anglès: *The catalan mas. Origins, transformations and the end of an agrarian system*, editada per Rosa Congost (CONGOST, 2015).

Tota aquesta renovació historiogràfica ha modificat substancialment la imatge simplista que teníem del mas com una casa rural o com una explotació agrària típica de Catalunya que, en les comarques més romanitzades, havia substituït les vil·les en la llarga transició de l'Antiguitat a l'Edat Mitjana; i l'ha substituït per una imatge més

complexa en què el mas s'insereix com una estructura, amb la seva pròpia lògica interna, dins de sistemes socials, econòmics i polítics englobants com el feudalisme, el règim senyorial i l'Estat modern; participa activament de dinàmiques econòmiques generals com l'anomenada comercialització de la societat rural, i estableix una particular relació econòmica i demogràfica amb la vila mercat i/o la ciutat, relació de la qual els pagesos no són mers subjectes passius. En aquesta ponència voldria reprendre alguns dels nous temes plantejats per les recerques dels darrers anys, il·lustrant-los amb exemples procedents del Maresme barceloní i, més concretament, de les senyories dels castells de Vilassar i Sant Vicenç.

El mas com a estructura social i econòmica

Un dels aspectes més sorprenents de la història dels masos és la seva continuïtat i perdurabilitat multiseular. Aquest tret és especialment evident quan estudiem l'evolució del poblament i del paisatge agrari dels pobles de la Catalunya Vella amb el mètode regressiu, és a dir, partint de les evidències del present per reconstruir el passat o comparant evidències d'èpoques diferents. En el cas de Vilassar tenim la fortuna de poder fer-ho a través d'un document cartogràfic excepcional, la *Descripción topográfica del lugar y término de San Ginés de Vilasar* de 1777, una instantània topogràfica del Vilassar de l'època que grafia amb un realisme i una precisió extraordinàries els masos i unitats d'hàbitat del terme municipal. Disposem també d'abundant documentació senyorial —conservada principalment a l'arxiu del castell de Vilassar i al fons Moja de la Biblioteca de Catalunya— i de documentació parroquial i notarial des del segle XIV. A través dels fogatges i d'algunes relacions de censos, coneixem el nombre i la identitat dels masos i bordes que poblaven el terme de Vilassar en anys concrets de la segona meitat del segle XIV i principis del XV i, a través de la documentació senyorial i notarial, podem resseguir-ne la història de molts d'ells (RICHOU, 2012, p. 31-168).

Si comparem la informació gràfica del mapa de 1777 amb els llistats de censos del segle XIV, arribem a la conclusió que la majoria de masos representats a finals del segle XVIII tenen un origen medieval. Aquesta impressió general de continuïtat s'ha de matisar en un doble sentit: primer, perquè alguns masos medievals foren abandonats després de la Pesta Negra i, en un segon moment, durant la profunda crisi econòmica i demogràfica de les dècades de 1430 a 1490. Molts d'aquests masos foren alevats, desaparegueren sense deixar rastre i no foren restaurats posteriorment per l'autoritat senyorial. En segon lloc, perquè en èpoques de creixement demogràfic, als segles XVI-XVIII principalment, es crearen nous masos, ja fos per

desmembrament d'antigues tinences o per la colonització d'hàbitats marginals, de muntanya, tot i que ambdós fenòmens tingueren un abast més aviat limitat. Tot i així, i pel que fa estrictament al poblament dels masos, la idea d'una continuïtat entre l'Edat Mitjana i el segle XVIII segueix a grans trets essent vàlida, més enllà de les importants transformacions experimentades per l'arquitectura dels masos a cavall de l'Edat Mitjana i l'època moderna.

La continuïtat dels masos es verifica també quan comparem les dades dels fogatges (1365-1370, 1378 i 1497) i el nombre de parroquians que ens proporcionen les visites pastorals de 1413, 1421 i 1447. Si bé és cert que el nombre de focs i parroquians experimenta lleugers descensos a les dècades centrals del segle XV, molt probablement com a conseqüència del fenomen dels masos rònecs, la línia general és d'una gran estabilitat. Això és així perquè la majoria de focs i de parroquians corresponen a masos o pagesos de mas.

Un altre índex de la perdurabilitat del mas és la persistència històrica del nom del mas. El nom del mas, origen del cognom (antropònim, topònim, nom d'arbre, nom d'ofici, nom de funció, etc.) que identificarà la família pagesa que hi viu apareix al segle XII i, en molts casos, perdura sorprenentment fins als nostres dies (To, 1999, p. 23-42). Si prenem com a referència la relació d'homes i dones del terme de Vilassar que l'any 1229 definiren a Guillema de Sant Vicenç les exaccions arbitràries que aquesta havia comès,¹ observem que la majoria d'ells eren pagesos de masos que es documenten amb el mateix nom als segles XIV i XV. Certament, al llarg dels segles es produïren alguns canvis en la denominació dels masos (el mas Canals de Vilassar passà a ser el mas Serra al segle XV i el mas Banús al segle XVI; el mas Eroles de Vilassar passà a anomenar-se Maians a principis del segle XVII, etc.) però aquests foren més l'excepció que la regla.

L'explicació de la continuïtat del nom del mas rau en el fet que, per norma, la transmissió del cognom està associada a la successió del mas, no al llinatge del pagès o de la família que entra a viure-hi; és a dir, quan un individu accedeix per compra o successió a un mas rònec, la norma, almenys fins al segle XV, és que el nom del mas acabi substituint el cognom del nou tinent. En una primera generació el cognom familiar i el del mas coexisteixen a través de l'*alias*, recordant el doble vincle de l'individu, però a la següent generació el nom del mas s'imposa. Així, quan l'any 1496 Joan Canyamars compra el mas Bramona d'Argentona, passa a anomenar-se Joan Canyamars *alias* Bramona. Els seus fills s'anomenaran Bramona i el nom del mas es perpetuarà fins als nostres dies (SUBIÑÀ, 2016, p. 203-204). El mateix succeeix, de manera natural, quan un cabaler es casa amb la pubilla del mas; el cognom que es transmet als fills és el nom del mas.

Malgrat les reiterades crisis demogràfiques causades per la difusió cíclica de les epidèmies, gràcies a unes estratègies demogràfiques adequades i a l'aportació de la immigració occitana, la continuïtat dels masos se sosté també al damunt d'una remarcable continuïtat dels llinatges pagesos, una continuïtat que, lògicament, es verifica més entre les elits de la pagesia

¹ BC, Arxiu, pergamí 12180 [9-IV-2].

de mas, els anomenats pagesos grassos, que entre la petita i mitjana pagesia.

Tot això porta a concloure que, més enllà de casa de pagès o d'unitat d'explotació agrària, el mas és el que els historiadors de l'Escola dels Annals anomenaren una estructura, és a dir, una realitat històrica que perviu en la llarga durada i es resisteix a canviar o a desaparèixer. Lluís To parla del mas “com un sistema en el qual els masos esdevenen entitats socials amb personalitat pròpia destinades a sobreviure al pas de les generacions que s'hi succeeixen. Un sistema en definitiva on els interessos individuals quedaven subordinats als de la casa” (To, 1999, p. 23). El mas seria una microestructura d'una estructura englobant, el règim senyorial o el feudalisme —sobre ambdues denominacions no hi ha acord historiogràfic—, un règim i/o un sistema que foren desmantellats per la legislació del segle XIX i primer terç del XX.

El mas com a creació senyorial

El primer historiador que va parlar del mas com a estructura senyorial fou Pierre Bonnassie. A la seva tesi sobre la Catalunya dels segles X-XI, Bonnassie va definir el mas com a “estructura d'enquadrament i d'asserviment de la pagesia” sorgida de la implantació de la senyoria jurisdiccional o territorial a la primera meitat del segle XI (BONNASSIE, 1979-1981, II, p. 260-263). En aquesta mateixa línia, Lluís To va atribuir als senyors la iniciativa en la creació del sistema del mas amb l'objectiu de sotmetre els pagesos als mals usos i a la servitud, aconseguir un control precís de la demografia i la força de treball i simplificar la percepció de rendes i, en la mesura del possible, augmentar-les (To, 1993, p. 151-177). En la meua tesi vaig matisar aquesta idea sostenint que una part dels masos de la Catalunya Vella —especialment aquells que sorgiren de la parcel·lació de les antigues dominatures senyorials—, haurien estat creats pels senyors, però que una altra part de masos existien prèviament al seu enquadrament dins les estructures senyorials. A partir del segle XI, als comtats de Barcelona, Girona i Osona, les senyories eclesiàstiques reconegueren la tinença de masos situats dins dels seus dominis a famílies pageses que ja hi habitaven, probablement des de feia generacions, mitjançant uns documents escrits anomenats cartes precàries. Per tant, hi havia masos que foren creats i establerts de nou a parelles de pagesos, i d'altres de preexistents, la tinença pagesa dels quals fou reconeguda pels senyors a través de la concessió de precàries (BENITO, 2003, p. 188-195).

Hi havia també masos alodials, no enquadrats dins de dominis senyorials. Alguns conservaren la seva condició privilegiada durant segles i no conegueren la imposició de drets i càrregues servils; d'altres acabaren integrats dins de dominis senyorials, principalment a

través de processos d'endeutament —per exemple, el mas Arnó del veïnat d'Agell l'any 1685 (SUBIÑÀ, 2001, p. 441-452). Més excepcional, per no dir insòlita, fou la trajectòria inversa: la de masos i bordes que s'alliberaren del domini senyorial i esdevingueren alous. Aquest fou el cas, al Maresme, de 15 masos i bordes dependents del priorat benedictí de Sant Marçal del Montseny que Pere des Bosc comprà al monestir per tal d'integrar-los dins dels seus dominis. Una sentència arbitral de 1364 obligà, però, el senyor del castell de Vilassar a revendre els masos als pagesos per no haver-se contemplat prèviament el dret de fadiga que aquests podien oposar en cas de venda. L'estratègia judicial permeté a 11 masos i bordes d'antics homes propis de Sant Marçal a Vilassar i a 4 masos d'Argentona d'alliberar-se de tot domini senyorial mentre altres 4 homes propis de Vilassar, segurament també titulars de masos i bordes, acceptaven fer-se homes propis del senyor del castell.

Tot i que, en teoria, resultava inconcebible i contra tota lògica que els pagesos de mas poguessin, al mateix temps, ésser senyors d'altres pagesos, la complexitat del sistema senyorial català i l'existència d'un actiu mercat de la terra féu possible que pagesos de mas (aloers o remences) acabessin adquirint el domini directe d'un mas alodial i, arran d'aquest fet, esdevinguessin senyors dels pagesos que hi residien. Per exemple, el 1336 els Cabot d'Argentona tenien el domini del mas Febrer del veïnat de Pins, probablement alodial (SUBIÑÀ, 2015, p. 213-214). Fou per la via de l'adquisició de masos alodials que alguns pagesos, remences de senyors pel mas que habitaven, es convertiren en senyors de pagesos, en endavant remences seus, una situació paradoxal però en absolut excepcional que revela, en qualsevol cas, l'extraordinària complexitat a la qual va arribar el sistema del mas dins la senyoria rural a la Catalunya Vella.

L'estructura bipartida del mas

Un altre argument a favor de la teoria de la creació senyorial del mas és la configuració o estructura interna del mas. Les primeres cartes precàries del comtat de Barcelona atorgades per senyories eclesiàstiques presenten el mas com una estructura dividida en dues grans unitats: una àrea central, integrada pel centre d'hàbitat (el mas pròpiament dit) i per una petita extensió de terra, generalment annexa a la casa, destinada a l'autoconsum de la família pagesa; i les parcel·les adscrites a aquesta àrea central, anomenades honors o tinences, destinades principalment a la producció de cereals i vi. Aquests dos espais són designats als actes dels segles XII-XIII amb els termes llatins de *manedia* i *laboratio*, dos mots que expressen la distribució espacial de funcions que caracteritza el mas: l'espai per viure i l'espai per treballar.

El terme *manedia* i els seus sinònims *casalatge* (*casalaticum*), *masonatge* (*mansionaticum*), *barquera* (*barcaria*) i el més tardà de gleva designen la petita extensió de terra, generalment annexa a la casa, que el senyor assigna al pagès per al seu sosteniment i el de la seva família sota unes condicions especials. Element omnipresent de la *manedia* és el farraginal, espai clos destinat a la producció de cereals d'hivern i de lleguminoses complementàries sembrades durant la primavera. Algunes concessions diferencien el farraginal de la barquera (*barcaria*), un espai clos de regadiu destinat al conreu d'hortalisses, principalment de llegums i verdures.

Dins la *manedia* trobem diferents espècies d'arbres, roures i alzines, destinats a l'alimentació dels porcs, especialment de fruiters, pomers, figueres, magraners, cirerers, presseguers, pruners, nogueres, etc. Al llarg del segle XII un nombre significatiu de masos adopten com a nom un arbre singular o emblemàtic, localitzat dins la *manedia*.

Un altre element que s'integra dins d'aquest espai central i que esdevindrà característic de la fesomia de molts masos és l'era per batre el blat, tot i que originàriament aquest no sembla un element present a tots els masos. A l'era es congreguen els esplets del blat segat a les terres de llauró del mas, es baten les garbes, s'apila el gra, es fan les partions i es lleven els agrers, els delmes i primícies en presència del batlle.

El centre del mas com a unitat jurídica és el mas, la casa on resideix el pagès i la seva família, amb els seus annexes. El mas s'erigeix com un complex de construccions, una part de les quals són destinades a l'habitatge del tinent. D'aquest conglomerat sobresurten, al Maresme, dos elements claus dins l'engranatge productiu del mas: el celler i els cortals annexes a l'habitatge.

Les primeres cartes precàries parlen de l'alou del mas, de les terres que pertanyen al mas. A partir del 1121 a la descripció del mas s'afegeix el concepte de tinences (*tenedones*), en plural, per referir-se al parcel·lari adscrit al mas.

La distinció física entre la *manedia* i la *laboratio* és reforçada per un règim jurídic i econòmic diferenciat. Per la *manedia* els senyors exigeixen censos anuals, pagaments fixos en espècie: un cens recognitiu d'un parell de capons o de gallines o d'una oca per la casa, un porc o perna de porc, una determinada quantitat de blat, generalment una quartera de forment, mestall (barreja d'ordi i espelta) o *cibaria*, excepcionalment una alberga consistent, al seu torn, en diversos censos en espècie, etc. Els termes porcada, perxada o caponada, utilitzats com a sinònim de *manedia*, remetent a la modalitat de censos que els senyors perceben per aquest espai: porcs, pernes de porc o capons.

La tinences del mas estan sotmeses a un règim oneros de pagaments a parts de fruits de la collita dels principals productes agraris, anomenats genèricament agrers (*agraria*), a més del delme i la primícia. Aquest antiquíssim règim de prestacions estava, en principi, regit pel costum territorial, que determinava quines parts alíquotes gravaven les terres i partides del terme; un principi general que no impedia que els senyors poguessin

modificar el règim de prestacions a través de contractes agraris.

L'estructura bipartida del mas delimitava en l'espai dues lògiques econòmiques, la de la subsistència i la de la producció per al mercat. Els senyors destinaven una petita part del mas, l'àrea central annexa al centre d'hàbitat, al sosteniment de la família que hi residia i les tinences a la producció d'excedents comercialitzables, una part dels quals els hi revertien en concepte de renda.

La concessió d'una determinada extensió de terra al voltant de la casa, exceptuada del règim general de les tinences, tenia també com a funció arrelar la família pagesa al territori i dissuadir-la de les temptatives d'emigració.

La *laboratio* era l'espai de la producció per al mercat per antonomàsia. Els senyors determinaran mitjançant les concessions precàries l'orientació de les tinences cap a la producció d'excedents agrícoles destinats a la comercialització: cereals panificables (forment i ordi), vi i oli.

En aquest sentit, podem afirmar que el mas es construeix a imatge i semblança del gran domini senyorial on existia una divisió entre la reserva, sotmesa a explotació directa i orientada cap a l'abastament de la família senyorial, i les tinences, explotades pels pagesos i orientades cap a la producció del mercat.

El mas com a unitat fiscal

El mas està pensat per al sosteniment d'una família pagesa i per a la producció per al mercat, però també per al funcionament i perpetuació del règim senyorial. En aquest sentit, hi ha una lògica econòmica que contribueix decisivament a la pervivència del mas al llarg dels segles: la seva funció com a unitat de càlcul, imposició i percepció de rendes.

Les rendes i servituds que requeien sobre el mas eren moltes i d'origen i natura molt divers. En primer lloc, hi havia les rendes que el pagès prestava pel mas al senyor del mas, una part de les quals eren retingudes pel batlle com a retribució per les seves funcions de gestió i recaptació. Aquestes rendes consuetudinàries, descrites habitualment a les cartes precàries i als capbreus, eren de dos grans tipus: els censos o pagaments fixos (forment, vi, ordi, gallines, capons, pernes de carn salada, etc.) que es prestaven pel capmàs; i els agrers o rendes a parts de fruits (tasca, cinquè, braçatge, etc.) que gravaven la producció de les tinences adscrites al mas.

A aquests pagaments que percebia el senyor del mas s'afegiren, al llarg del segle XII, la intestia, l'eixorquia, la remença, els lluïsmes i la ferma d'espoli forçada.

La intestia i l'eixorquia eren confiscacions de béns sobre el patrimoni dels homes

de la senyoria que morien intestats, és a dir, sense haver nomenat hereus legalment (intesties) o sense descendència (eixorquies). A la Baixa Edat Mitjana la intestia equivalia a la confiscació de la tercera part de l'herència si el difunt deixava vídua i orfes, i la meitat si deixava només vídua o orfes. L'eixorquia equivalia a la part que haguessin tingut els fills si haguessin existit o sobreviscut. La manca de successió legal o de descendència directa legítima de l'hereu del mas comportava la reversió de l'eixorquia en obertura de la senyoria (*lexivum*).

La remença era el pagament que havien de fer els homes i dones nascuts en un mas o en una borda servil —que per aquest motiu tenien la condició d'homes propis, solius i afocats del senyor del mas o de la borda— que marxaven del mas i canviaven de senyoria. El cas més freqüent de la redempció de la servitud personal era el dels cabalers i cabaleres que marxaven del mas per casar-se amb dones i homes de masos d'altres senyors (i per tant, canviaven de jurisdicció), circumstància que, a la Catalunya Vella, a causa de l'extraordinària fragmentació de dominis, es produïa amb relativa freqüència. Els fills solters, els joves (*iuvenes homines*), que abandonaven el mas no havien de redimir-se si no s'establien en una tinença d'un altre senyor. Com hom pot imaginar, les redempcions dels homes eren força més elevades que les de les dones i les dels hereus o pubilles, titulars dels masos, excepcionals i força més elevades que les dels cabalers i cabaleres.

Els lluïsmes es podien cobrar pel conjunt del mas (si aquest es venia), però el més freqüent és que es percebessin per la venda de parcel·les. Al segle XIV, als termes dels castells de Vilassar i de Sant Vicenç i al terme del castell de Mataró, estava vigent el *ius baronie*, un dret en virtut del qual el senyor del mas havia d'autoritzar la venda o alienació de les parcel·les que formaven part de la masada, però que pertanyien a un altre senyor. Per autoritzar la sortida de parcel·les del mas (*pro exita mansi*) i com a compensació pel perjudici que aquest fet podia ocasionar, el senyor del mas tenia dret a percebre un lluïisme suplementari (del 10% del valor de la venda), que s'afegia al terç que cobrava el senyor de la parcel·la. Segons els "Costums de Girona", el senyor podia oposar-se a l'alienació de les terres adduint que la resta de tinences no serien suficients per garantir el pagament dels censos i servituds del mas; un argument que el "llevador de rèdits" de Pere des Bosc, exhumat per Coral Cuadrada, reprèn literalment:

"Com terra és venuda per alcun que'l mas sia de senyor del castell e la terra qui's vendrà se tinga per altre, es senyor pot vedar que non hisque del mas. Si el senyor vol consentir que's vene e que hisque del mas, de-ne haver lo senyor lohisme. E ans que la feu, lo senyor deurà veure la carta veyla, en manera que la carta nova sic feta segons la vella. E com fermarà aytals vendes, faces axí com davall és scrit e és contengut.

Jo, en Pere dez Bosch, senyor dels castells de Sent Vicens e de Vilassar, ferm la venda desús dita per lo dret a mi pertanyent per eixida del mas, segons dret meu, que si lo mas qui ven venia a menys, que no es pogués haver lo çens o agrer que feya, la dita terra me sia obligada, així com abans era.”²

El *ius baronie* revela el temor dels senyors dels masos que la sortida de parcel·les del mas fes inviable el pagament dels censos i les rendes que es devien pel conjunt. Per aquesta raó, una altra rúbrica dels Costums de Girona estipulava la capbreuació de totes les terres dels masos que es tenien per altres senyors (To, 2003, p. 458-459).

La ferma d’espoli era, als segles XIII-XV, la quantitat que el senyor del mas percebia per autoritzar el pagès a garantir el dot amb una part o la totalitat de la seva tinença en el contracte d’esponsalici. La subscripció del senyor en el contracte d’esponsalici autoritzava la muller a usufructuar la tinença hipotecada pel marit fins a la devolució del dot i el pagament de l’escreix i li donava preferència al damunt de tots els altres creditors. Les “Commemoracions” de Pere Albert, de mitjan segle XIII, presenten la ferma d’espoli com una exacció típica de la Catalunya Vella que els senyors percebien sobre tots els pagesos de mas, homes solius seus, que contreien matrimoni. La ferma d’espoli fou associada doncs a les redempcions com una marca de servitud característica de la Catalunya Vella; si les redempcions gravaven els qui marxaven del domini, les fermes d’espoli gravaven les entrades. Rosa Lluç ha constatat que en els dominis de l’Almoina del pa de Girona, només es cobrava ferma d’espoli quan el cònjuge que aportava el dot provenia d’un domini diferent del mas on s’instal·lava (LLUCH, 1999, p. 151-184).

Entre els drets que els senyors del castell percebien sobre els habitants del districte castral (no únicament sobre els pagesos dels seus masos) figuren les joves o jornals de llaurar i batre a la reserva del castell amb animals de tir (bous, cavalls, muls i ases), les tragines o jornals de transport amb animals de bast, alguns jornals de treball especialitzats a les vinyes i als horts del senyor, i els jornals de reconstrucció, reparació i manteniment de les indústries d’aprofitament comunitari (celler, trull, molí del castell). Els homes del terme del castell contribuïen a aquestes càrregues personals no per la seva persona, sinó per raó del mas on residien i de les terres que detenien. El llevador de rèdits de Pere des Bosc especifica que el senyor del castell prenia 49 jornals entre joves, tragines i batudes dels homes que no eren propis seus, i que als seus homes propis els podia demanar tants jornals de cavar, podar, batre i traginar com volgués (CUADRADA, 1998, p. 347).

Una altra renda associada al mas com a unitat de percepció era el lloçol, el pagament que els habitants del terme d’un castell o d’una quadra havien de fer anualment al senyor del castell o de la quadra per l’ús de la ferreria del districte. Aquest pagament

² CUADRADA, 1988, p. 328, 337

estava destinat a sufragar les despeses de manteniment i funcionament de la ferreria, que incloïen el subministrament del ferro i del carbó necessaris per llossar i el pagament del salari del ferrer, despeses que corrien la majoria de vegades íntegrament a càrrec del senyor. El lloçol consistia en el pagament d'un cànon anual fix per mas, variable en funció dels animals que tenia cada mas —com s'observa al capbreu del castell de Mataró de 1369— que, en els casos més complexos, comprenia una part de blat (forment, espelta), una altra part de *cibaria* (ordi i civada) i una determinada quantitat de vi i de carn.

Entre les rendes senyorials, el delme mereix un capítol a part perquè no gravava les persones ni els masos, sinó la producció agropecuària del territori. Per tant, no hi havia un delme, sinó diversos delmes: a Vilassar es cobrava el delme dels blats (forment, mestall, sègol, ordi, civada), del vi, de l'oli, de les faves, dels cigrons, del mill, de les llenties, de les llentioles, de la melca, dels llobins, del cànem i del lli, dels anyells, dels cabrits, dels porcells i dels formatges (CUADRADA, 1998, p. 91-29). Cada delme tenia les seves pròpies regles de càlcul i de recaptació. D'altra banda, els delmes es trobaven fraccionats en un nombre variable de terçons i de beneficiaris (delmers) (MALLORQUÍ, 2011). Una part del delme corresponia al castlà (no al senyor del castell) i una altra a la parròquia. El delme d'Argentona, Òrrius i Cabrera estava des de mitjan segle XIII en mans del cavaller Simó d'Argentona, fill de Guillem d'Argentona, que detenia la castllania del castell de Burriac (SUBIÑÀ, 2015, p. 109). En canvi, gairebé mai el senyor del mas tenia participació en el delme.

Entre les rendes de la senyoria castral o territorial, cal fer esment també de la quèstia, una suma de diners variable que, anualment, el senyor del castell podia demanar a tots els homes del terme *a sa voluntat*, tal com consta al llevador dels rèdits del castell de Vilassar i de Sant Vicenç, la meitat del qual es pagava per Tots Sants i l'altra meitat per Nadal (CUADRADA, 1998, p. 347). Tot i que desconexim com es distribuïa la càrrega fiscal de la quèstia entre els habitants del terme d'una parròquia o d'un castell, és molt probable, si més no pel que fa als titulars de masos i bordes, que la seva recaptació es basés en alguna estimació prèvia del potencial econòmic de cada tinença.

El senyor del castell podia, a més, exigir als homes del terme castral —no únicament als seus homes propis— la prestació de tot un seguit de serveis relacionats amb la defensa del territori. Els anomenats drets de castell termenat eren fonamentalment quatre: el sometent armat (*sonum cornu*), les guaites, els serveis de vigilància (*bada*) i les obres de construcció i reparació de les fortificacions exteriors (*opus foraneum*) del castell. Per una disposició del 1469 sabem, per exemple, que els homes d'Òrrius venien obligats a fer guaites a Céllecs en temps de guerra (SUBIÑÀ, 2015, p. 86). A Vilassar, el 1406, la pretensió de Miquel des Bosc d'obligar tots els homes del terme a treballar en la reparació de la cuina del castell va donar lloc a un llarg plet i a sengles sentències condemnatòries per als aloers i homes propis d'institucions eclesiàstiques que s'hi oposaven (BENITO, 2012, p. 220-221).

Tal com acabem de veure, hi havia dos grans grups de rendes que requeien sobre el mas o la borda: les que derivaven de la senyoria territorial (jurisdiccional i de castell termenat), és a dir, les que els senyors dels castells i quadres, i els seus castllans percebien sobre els “homes” del territori; i les que derivaven de la senyoria de la terra —sovint erròniament anomenada “senyoria territorial”— i eren percebudes pel senyor del mas o de la borda. A la Catalunya Vella aquesta distinció és força evident i, si no ho era per als contemporanis, havia d’aclarir-se perquè no sempre el senyor del castell termenat o de la quadra i el senyor del mas coincidien en una mateixa persona o institució; de fet, entre el Llobregat i les Alberes la senyoria de la terra es trobava molt fragmentada. A Vilassar, entre 1368 i 1370 prestaren homenatge a Pere des Bosc el jove, com a senyor del castell, un total de 70 titulars de masos o bordes, dels quals només 43 es declararen homes propis seus. La resta es repartien entre les següents dependències: 11 eren antics homes propis de Sant Marçal del Montseny que havien esdevingut aloers, un home de Bernat de Sant Vicenç, dos homes de la baronia o honor de Montcada, dos homes de la capella de Sant Bartomeu de Cabanyes, quatre del monestir de Sant Pol de Mar, un de la pabordia de Cardedeu i un de l’altar de Sant Joan de l’església de Mataró (CUADRADA, 1998, p. 508-511). Aquesta fragmentació jurisdiccional no era en absolut excepcional; de fet, estava força generalitzada a la Catalunya Vella i donava lloc a situacions d’una extrema complexitat pel que fa als drets i servituds que calia prestar a cada senyor.

El mas era doncs una peça clau del sistema de recaptació de rendes de molt diversa naturalesa. També ho era en la fixació i el cobrament dels drets parroquials, i en la recaptació de talles parroquials i municipals i d’impostos reials com el fogatge. No és casualitat que en els fogatjaments o llistes fiscals de les parròquies rurals de la Catalunya Vella, el foc equivalgui gairebé sempre al mas o a la borda. El sistema del mas simplificava la recaptació d’un bon nombre de rendes senyorials per part dels batlles i la fiscalització de la seva recaptació per part dels senyors, beneficiaris o arrendataris de les mateixes, ja que reduïa el nombre de responsables del seu pagament fonamentalment als hereus de masos i bordes.

D’altra banda, els càlculs que presidien la fixació de les rendes no regides pel costum territorial tenien en compte les diferències en l’extensió de terres i el potencial econòmic i productiu de cada mas. La distinció entre mas i borda, tan característica dels capbreus i relacions de censos a partir del segle XII (taula 3), té a veure principalment amb els censos i rendes que gravaven la tinença pagesa.

El mas com a tinença pagesa

Malgrat tot, seria excessiu atribuir únicament al règim senyorial la perdurabilitat del sistema del mas. De fet, molts pagesos, sobretot aquells que pertanyien als estrats superior i mitjà de la pagesia de mas, estaven tan interessats com els senyors en la continuïtat de les seves explotacions, malgrat el conjunt de rendes, serveis i prestacions a què havien de fer front. Això és així perquè des del segle XII el mas es constitueix com una unitat de tinença pagesa o del que, amb la recepció del Dret Romà, es coneixerà com a “domini útil”.

Mentre que el mas, entès com la vinculació orgànica d'un conjunt de parcel·les a un centre d'hàbitat en el marc de l'organització de la senyoria, ja existia en època carolíngia, no és fins al segle XII que podem parlar de tinença pagesa, del dret del pagès de transmetre hereditàriament el mas a un successor, un dret que limita fortament la capacitat dels senyors de tornar a disposar lliurement dels masos per establir-los a altres pagesos o per reintegrar-los a la reserva.

Els orígens i consolidació del mas com a tinença pagesa es relacionen estretament amb la difusió de la carta precària en la societat pagesa dels segles XI-XIII. Per als pagesos receptors d'aquestes concessions, la precària s'erigeix en el títol constitutiu dels seus drets sobre la terra. A partir de finals del segle XI les concessions senyorials comencen a preveure la transmissió indivisa de la tinença a un fill de la parella receptora. El tinent haurà de transmetre íntegrament el predi a un únic hereu, un dels seus fills —o en defecte seu, un dels seus germans, nebots, etc.—, que el succeirà al front de la tinença. La transmissió de la tinença a un únic hereu o successor implica per ella mateixa la indivisibilitat del predi, però algunes concessions són més explícites: prohibeixen als receptors de dividir el predi entre diversos hereus. A partir del 1125 la indivisibilitat, sistemàticament estipulada a les concessions precàries, tendeix a fixar-se amb les fórmules *indivisibilitèr* i *unus post alium* després del nom dels receptors.

Tot i que, en general, els senyors deixen llibertat a la parella receptora per escollir en el seu testament aquell dels seus fills que hereti la tinença, des de finals del segle XI algunes concessions especifiquen una condició important: l'hereu haurà de ser escollit entre els fills legítims de la parella receptora; els fills espuris o il·legítims resten exclosos de l'herència.

A partir del 1121 les cartes precàries, atorgades gairebé sempre als receptors i a tots els seus fills i descendents (*vestra proienies et posteritas*), reconeixen —implícitament o explícita— un dret de transmissió hereditària del predi temporalment il·limitat, a perpetuïtat, concepte que, identificat amb el d'eternitat, apareix per primera vegada en una concessió de la catedral de Barcelona de l'any 1132.

La formació d'arxius patrimonials pagesos

Els sòlids drets de tinença assolits per la pagesia de la Catalunya Vella sobre els masos tenen una de les seves principals manifestacions en la difusió de pràctiques jurídiques que donen lloc a la producció de documents específics, els protagonistes dels quals ja no són els senyors sinó els pagesos.

El primer d'ells és l'heretament entre vius, un document escrit pel qual la parella de pagesos de mas, en compliment de les obligacions estipulades a la carta precària, nomena l'hereu, li transmet irrevocablement el mas (el domini útil del mas, per emprar la terminologia romanista de l'època) i li imposa l'obligació de cohabitar amb els pares mentre visquin. En el mateix acte o de manera separada, els pares assignen una part de l'herència en valor líquid en concepte de legítima a repartir entre els altres fills (cabalers i cabaleres).

Normalment l'heretament entre vius es produïa en vistes del casament de l'hereu i es complementava amb dos altres documents. Un d'ells era la donació *propter nupcias*, és a dir, la concessió del dot a la núvia per part dels seus pares. La contrapartida del dot femení era el dot marital o escreix, anomenat també esponsalici, i aquest generalment es formalitzava també com a part del contracte d'esposalles, en el mateix moment en què es constituïa el dot, del qual era un complement. L'esponsalici o escreix es fixava en funció del dot aportat per la noia i solia correspondre a la meitat del valor d'aquest dot. El seu pagament es garantia sobre el mas, fet que, com hem vist, es troba en l'origen d'un mal ús senyorial: la ferma d'espoli o esponsalici forçada.

El dot normalment es pagava a terminis. La formalització del compromís d'esposalles s'iniciava amb la liquidació del primer termini. La resta se satisfia en pagaments anuals. Una dotació excessivament generosa podia portar la família pagesa a l'endeutament i a la pèrdua del mas (RICHOU, 2012, p. 181-235).

Els dots i contradots eren, doncs, la mesura del nivell econòmic del mas, però també de les aspiracions de les famílies pageses. Els pares aspiraven a casar les filles no pubilles amb hereus, i els fills cabalers amb pubilles de masos del seu nivell econòmic o superior. Mogudes per interessos econòmics diversos, per necessitats de capitalització o pels anhels d'ascens social, les polítiques i estratègies familiars desenvolupades pels pagesos de mas varen donar lloc, a partir del segle XII, a un "mercat matrimonial" amb unes seves físiques on es negociaven els dots i contradots que acostumaven a coincidir amb els mercats on els pagesos mitjans i grassos anaven a vendre els seus excedents, a comprar o a endeutar-se (OLIVA, 2001, p. 80-89).

Un altre dels documents que començà a difondre's entre els pagesos fou el testament, fins al segle XI pràcticament privatiu de les elits. El testament generalment complementava la donació entre vius i es relacionava amb un altre mal ús senyorial: la intestia.

Zelosament guardats dins del mas per si mai calia aportar-los com a prova judicial davant la cort senyorial, heretaments entre vius, capítols matrimonials i testaments començaren a generar petits "arxius patrimonials" que, al Maresme, i en els casos més precoços, arrenquen amb documentació dels segles XI (can Cabanyes d'Argentona) i XII (can Vallmajor de Dosrius, can Pins d'Argentona...) (SUBIÑÀ, 2018, p. 11-27. CAPDEVILA, 2018, p. 29-120). L'existència de documentació patrimonial pagesa, guardada en sacs i caixes, apareix documentada en 5 del total de 25 inventaris conservats per al terme de Vilassar als segles XIV-XV. A l'inventari ordenat per Clara, vídua de Nicolau Morot (1434), es fa referència a dos saquets de cartes; en el de Bernat Isern (1472) se cita un "*sach ab molts encartaments*" i en el del mas Riera de 1463 s'esmenta una caixa de mida mitjana que contenia set cartes. L'inventari de Pere Morell descriu dos dels actes considerats més importants continguts en una alforja: la precària o acte d'establiment emfitèutic del mas (*capmàs*) *en que s conclouen totes les terres* i la donació *propter nuptias* de 20 lliures efectuada per l'anterior muller de Morell, a banda d'altres cartes i rebuts. El cas més interessant és el del mas Martí, inventariat en dues ocasions el 1418 i el 1435. En ambdós inventaris s'enumeren i relacionen de manera succinta les 56 cartes trobades en un sac, que entre les dues dates no ha experimentat l'ingrés de cap document nou. Tipològicament es diferencien testaments, definicions, establiments emfitèutics, èpoques, censals i absolucions. Altres documents són descrits simplement amb el topònim on es localitza la parcel·la; cal suposar que es tracta de transaccions o contractes agraris (BENITO, 2008).

A les acaballes de l'Edat Mitjana la majoria de masos de la Catalunya Vella guardaven documentació relacionada amb la successió de la tinença, la gestió de l'explotació agrària i el mercat de la terra i del crèdit. Tot i que la importància de l'escrit dins dels masos és un fet ben conegut, no deixa de ser sorprenent, sobretot si tenim en compte que en d'altres regions de Catalunya i del sud d'Europa la formació d'arxius de cases pageses tingué un abast força més circumscrit dins les elits rurals.³ La formació i pervivència d'arxius patrimonials de mas entre el Llobregat i les Alberes és, tant per la precocitat com per l'abast social del fenomen, una originalitat de l'Occident medieval, igual que l'extraordinària difusió que assolí a partir de principis del segle XIII la institució notarial a la Catalunya Vella. Les darreres recerques sobre els primers arxius notariais mostren clarament la connexió entre el notariat i la societat pagesa; una de les notaries més precoces de Catalunya, la de la ciutat episcopal de Vic, començà produint al segle XIII registres especialitzats de testaments i contractes matrimonials (TO FIGUERAS, 2014), precisament dues de les primeres tipologies documentals que trobem als arxius dels masos.

3 Vegeu els estudis aplegats dins del "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics", XXVIII (2017).

Les dinàmiques d'ampliació de la tinença

La gran originalitat del mas és la vinculació jurídica que s'estableix entre el mas o la casa i un conjunt de parcel·les (*honorés, tenedones* o *possessiones* en la terminologia emprada en els capbreus i altres documents senyorials) que, en el cas del Maresme, és habitualment dispers i no guarda, aparentment, una lògica geogràfica clara. Els instruments a través dels quals els senyors vetllaren per la continuïtat i unitat jurídica dels masos eren les cartes precàries o actes d'establiments atorgades als pagesos, i els capbreus. Els capbreus permetien als senyors actualitzar la informació sobre la composició dels masos i reclamar als pagesos el pagament de les rendes consuetudinàries i dels lluïsmes de les transaccions.

Ara bé, malgrat tots els intents senyorials de mantenir la unitat dels masos, aquesta relació no fou inamovible. D'entrada, entre el mas com a tinença i la dinàmica de l'explotació de les terres del mas es produïa una dissociació, gairebé natural, derivada dels avatars de la família pagesa i del cicle biològic dels seus membres. Les cícliques epidèmies, anteriors i posteriors a la Pesta Negra, i, menys freqüentment, les guerres, afectaven la demografia del mas i posaven en entredit la capacitat de la família pagesa de garantir la seva explotació i el pagament de les rendes que en sortien. Si l'hereu del mas moria amb fills menors, la vídua, que conservava l'usdefruit del mas, havia de cercar solucions per garantir la continuïtat de l'explotació de les terres del mas mentre l'hereu no tingués l'edat de fer-se'n càrrec. És aquí on sorgeixen tres figures jurídiques claus: l'arrendament, els contractes de llauró o parceria i el sotsestabliment emfitèutic. La vídua podia optar per arrendar el mas o cedir-lo a un parcer que aportava la meitat de la llavor i dels animals de tir, es quedava la meitat de la producció i suportava la meitat de les càrregues senyorials. El sotsestabliment de parcel·les fou la figura preferida pels masos grans que tenien una composició situada d'antuvi per damunt de la capacitat de la família per explotar-los íntegrament. Era una figura desencorajada, però tanmateix tolerada, pels senyors de la terra, que podien, eventualment, cobrar-ne el lluïsmes.

Els pagesos també podien comprar parcel·les i incorporar-les a la masada i, en cas de necessitat, vendre o empenyorar parcel·les. Podien vendre parcel·les del mas sobre les quals el senyor del mas no tenia el domini directe, cosa que sembla lògica, però en aquest cas, i contra tota lògica, el senyor cobrava un lluïsmes suplementari que es coneixia com a "eixida del mas".

La dinàmica d'endeutament de la petita i mitjana pagesia (tinent o aloera) per pagar dots o satisfer censos portava sovint a l'empenyorament o venda de parcel·les del mas, terres que podien arribar a passar a mans d'altres pagesos. Les causes d'aquesta dinàmica eren múltiples: les reiterades fams i caresties, la impossibilitat de pagar censos i impostos, etc.

Paral·lelament, des del moment mateix de la creació senyorial dels masos als segles XI-XII, es documenta una dinàmica d'ampliació de la tinença pagesa protagonitzada principalment pels batlles i pagesos grassos, una elit pagesa que maldava per ampliar la tinença a partir de l'adquisició de noves parcel·les i, fins i tot, de la integració o aglevament d'altres masos (RICHOU, 2012, p. 142-164).

Masos rònecs

En els processos d'ampliació de la tinença i de jerarquització interna de la pagesia la qüestió dels masos rònecs ocupa un lloc central. Aquesta fou també una de les qüestions més conflictives de les relacions entre senyors i pagesos de mas dins la senyoria catalana a finals de l'Edat Mitjana.

El mas rònec era un mas derruït per abandó dels pagesos que hi habitaven. Tot i que des del segle XII els senyors imposaren als pagesos receptors de precàries el deure d'habitar el mas, de fer-hi foc i estada permanent (d'aquí la denominació d'homes propis, solius i afocats amb què eren designats), la realitat és que determinades conjuntures afavoriren l'abandonament de masos i la seva concentració en mans d'una elit pagesa.

Una d'elles fou el període que va de 1194 a 1220. Les discontinuïtats en la tinença de les explotacions agràries d'aquest període obeïen a dues grans causes: les crisis de mortalitat, especialment la de 1194-1196, i un moviment migratori de pagesos a la ciutat de Barcelona i a les zones de nova colonització de la Catalunya Nova que gaudien de privilegis de franquesa. La migració de cabalers a ciutat o als territoris de nova colonització permetria explicar les dificultats per reemplaçar els hereus quan aquests morien. En aquest procés s'observa ja el protagonisme dels batlles i pagesos grassos, que malden per integrar aquests masos rònecs a les seves tinences al·legant drets successoris.

Un altre període de proliferació de masos rònecs fou l'endemà de la Pesta Negra de 1348, com a conseqüència de l'extraordinària mortalitat que la pandèmia causà en el món rural i de l'emigració de pagesos a la ciutat, i un tercer moment les dècades centrals del segle XV, entre 1430 i el final de la guerra civil catalana. Montserrat Richou ha publicat un dels millors estudis que avui tenim del fenomen dels masos rònecs i dels processos d'aglevament a la Catalunya Vella a la Baixa Edat Mitjana. Aquesta autora analitza el fenomen durant aquest llarg període a Premià, Vilassar i Cabrera a partir de les fonts notariales, les que permeten documentar-lo millor (RICHOU, 2012, p. 101-118).

Per al període 1354-1479, Richou documenta 14 masos i una borda deshabitats, derruïts o disgregats, tot i que ella mateixa afirma que en degueren ser molts més. Els primers exemples a Vilassar són els masos Barata, confessat per la família Carbonell del Sant Crist al capbreu de Pere des Bosc (1354), i Aranyó.

Per a Richou, aquesta situació és conseqüència de les crisis de mortalitat causades per la pesta bubònica i de la migració maresmenca a la Ciutat Comtal. Ambdues circumstàncies combinades dificultaven el relleu generacional quan, a causa de la mort de la família pagesa sense descendència, calien parents col·laterals disposats a fer-se càrrec del mas abandonat. Això no era tan fàcil quan el mas rònec era un mas dotat de poques terres o marginal ja que l'incentiu econòmic en temps d'abundància de terres era escàs.

Richou assenyala la dificultat de conèixer les estratègies endegades per les famílies pageses per incorporar un mas rònec a les seves terres, fins i tot duent a terme una anàlisi exhaustiva de la documentació notarial i de la documentació senyorial, fonamentalment capbreus. L'anàlisi d'aquestes fonts permet situar un total d'11 dels 13 aplevaments documentats a Vilassar durant el període 1354-1481 en el marc d'estratègies patrimonials pageses, que no exclouen la intervenció senyorial (RICHOU, 2012, p. 111-113). Tot i així, cal imaginar que la majoria d'aglevaments responien a la iniciativa pagesa i eren practicats a esquenes de l'autoritat senyorial; els pagesos arribaven fins i tot a esborrar qualsevol rastre de l'existència física del mas rònec.

La defunció de l'hereu o de la pubilla d'un mas sense fills legítims aptes per succeir-lo legalment podia generar controvèrsies entre parents que reivindicaven els seus drets de successió. Per això, calia observar tot un procediment legal que començava amb una crida amb l'objectiu de localitzar parents que tinguessin drets sobre el mas, que estiguessin interessats en la seva explotació i, a més, disposats a acceptar les condicions contractuals a les quals estava sotmès. Si la crida no obtenia resultat, el mas queia en benevís, és a dir, retornava a la senyoria, que podia disposar-ne lliurement per tornar-lo a establir a nous pagesos.

Els masos rònecs foren una de les qüestions centrals del conflicte remença; els senyors pretenien obtenir el dret de confiscar els masos per tornar-los a establir i impedir-ne l'acumulació en mans dels pagesos. La Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) significà en aquest punt una important victòria senyorial en consagrar el títol VIII el dret dels senyors a confiscar els masos després de tres mesos d'abandó. Fins aleshores, per obtenir el benevís, és a dir, recuperar el domini útil dels masos, d'acord amb la constitució *Commemorantes* de 1432, calia demostrar judicialment que havien estat abandonats durant un any i un dia, i que per tant, els drets emfitèutics dels antics detentors havien decaigut.

En alguns casos, els senyors toleraren els aplevaments com una solució temporal per garantir la viabilitat dels masos. Ho feren establint els masos a les famílies que els havien aplevat. Des de mitjan segle XV, aquesta darrera opció facilità a alguns pagesos vilassarencs l'aplevament de nous masos com la borda Serra, el mas Nadal i el mas Amadó. En d'altres ocasions, però, exigiren a les famílies pageses que establissin un fill en cadascun dels masos. Els senyors exigiren als receptors la residència en un mas, el més important i emblemàtic, el nucli patrimonial, i transferiren als fills no hereus o, en defecte de fills, a tercers, el deure d'habitar els masos incorporats a la tinença. La recuperació demogràfica de finals del segle XV, amb els primers matrimonis de pagesos amb emigrats occitans, possibilitaren la restauració dels masos rònecs que havien estat aplevats a altres masos.

Mitjançant la vinculació dels fills dels receptors a les unitats incorporades a la tinença originària, els senyors pretenien evitar la formació de la gran tinença i l'abandó i la desaparició dels masos com a unitat d'explotació i de cobrament de rendes. La formació de la gran tinença consolidava el poder d'una elit pagesa, integrada per batlles i pagesos grassos, al front de grans extensions de domini útil. Els senyors mantingueren sempre vigent l'existència jurídica dels masos integrats dins de conjunts més amplis de terres, detinguts pels pagesos, àdhuc quan romanien deshabitats o havien desaparegut físicament. La persistència dels masos rònecs com a entitats jurídiques en els registres senyorials (capbreus i precàries) permeté als senyors, via processos de capbreuació i recurrent quan calia a la justícia, restaurar-los i adequar-los a la tinença pagesa quan l'estructura de la família tinent ho permetia.

Apèndix

Quadre 1

Parroquians / masos / focs als territoris dels castells de Sant Vicenç i Vilassar (1358-1497)

Parròquia	1358	1365/70	1378	c. 1410	1413	1421	1447	1497
	Focs	Focs	Focs	Masos i bordes	Parroquians	Parroquians	Parroquians	Focs
Premià	65	56	50	--	45	45	38/40	41
Vilassar	40	80	77	83	--	70	--	75
Cabrera	--	64	59	--	50	35	--	38
Argentona	55 ¹	75 ²	81 ³	--	92	90	--	68 ⁴

Font: BENITO, 1993, p. 240 ; Notes: 1. No inclou Òrrius; 2. No inclou Òrrius; 3. 76 Argentona + 5 Òrrius; 4. 63 Argentona + 5 Òrrius —consten dins la relació de focs del terme del castell de la Roca.

Quadre 2

Habitants de Vilassar (1229)

Home / Dona	Mas
VEÏNAT DEL SANT CRIST	
Guillem Carbonell	Mas Carbonell
Saura	Mas Saura
Flor	Mas Vives
Bn. de Vail	Mas Vehil
VEÏNAT DE CABRILS	
Semaler	
Rafart	Mas Rafart
Antic	
G. d'Erola	Mas Erola
Bg. Ermengol P. Ermengol	Mas Ermengol
Barcelona	
Bargaia	
I. Pelliper	
P. Teixidor	
P. Guerau Bn. Guerau	Mas Guerau
Oliver Arbert	
G. Maria	
P. Maria	
Micolau	
Cabrils de Soler	
P. Joan	
Ermessenda de Vall	
Bn., fill d'Ermessenda de Vall	
Bargai	

	Vilassar
P. Perpinyà Bg. Perpinyà R. Perpinyà	Mas Perpinyà; mas Vehil de la Serra
R. de Perera	Mas Perera
Provença d'Eroles	Mas Eroles
Oliver de Pi	Mas Pi; mas Pons i Arenas
Sobirana de Mas	
Benages de Colomer	Mas Colomer
G. Aranyó	Mas Aranyó
Ponç Villar	Mas Villar del Torrent
Bn. de Ferigola	
Guerau Malivern	Mas Malhivern; mas Bonhivern; mas Blanch
Joan Vives	
Bn. Sabater	Mas Sabater
Adelaida Olivera	Mas Oliver
G. Perpinyà	
Suava d'Agell	Mas Agell
Martí d'Hort	
Estrany Liga	
G. Ponç	
G. Servent	Mas o borda Servent
G. Diumer de la sagrera	Mas Diumer de la sagrera
Pereta Liga	
Dolça de Riera	Mas Riera
Marquesa	Mas Marquès
Anglesa Villar	

Font: BC, Arxiu, pergami 12180 [9-IV-2].

Quadre 3

Masos i bordes del terme de Vilassar vers el 1410

VILASSAR	CABRILS	SANT CRIST	MAR
Mas Aroles	Borda d'en Sagalar	Mas Amat	Mas d'en Pere Riera
Mas Pons	Mas Tolrà	Mas Carbonell	Borda d'en Francesch Sabater
Borda de Benet Isern	Mas d'en Rafart	Mas Saura	
Mas d'en Pi	Mas d'en Mas	Mas Vives	
Mas d'en Alzina	Mas Bonamat Guerau	Mas Flor	
Mas d'en Colomer	Mas Cuquet	Mas Vail	
Mas d'en Benet Ferrer	Mas Berrat	Mas Roudor	
Borda d'en Verdeguer	Borda d'en Galzeran	Mas Casals	
Mas d'en Vilar	Borda d'en Morera		
Mas d'en Vidal	Mas d'en Armengol		
Borda d'en Diumer, que fou d'en Barba- rossa o d'en Guillot	Mas d'en Salvà		
Mas d'en Martí	Mas d'en Amellà		
Mas d'en Julià	Mas Campins		
Mas d'en Tria	Mas Bargai		
Mas d'en Simó Isern, prop de l'església	Mas Serra		
Mas d'en Riera de la sagrera	Mas de Brill		
Mas d'en Serra de la sagrera	Mas Pere Guerau		
Borda d'en Pasqual Bonany de la sagrera	Mas Guillem Guerau alias Vail de Cabrils		
Mas d'en Pere Ferrer de la sagrera	Mas Duran		

Mas d'en Aimeric de la sagra	Mas Simonet		
Mas d'en Angell	Mas Pere Riera de Cabrils		
Mas d'en Morell	Borda d'en Lladó		
Borda d'en Berenguer Marquès, que fou d'en Morera o d'en Andreu	Mas Soler		
Mas d'en Castellar	Mas Pere Amat		
Mas d'en Estrany	Mas Roix		
Mas d'en Lovara	Mas Pere Amadó		
Mas Sabater	Borda d'en Banyeres		
Mas Boscà o d'en Pere d'Or			
Mas Mataró			
Mas Draper alias Domènec			
Mas Martí alias Morera			
Mas Morot			
Mas Marquès			
Mas Canal			
Mas Alacant			
Mas Bonhivern			
Mas Artaguil			
Mas d'en Alemany Aimeric			
Mas o borda Vidal de Gordei			
Mas d'en Riera del Pou			
Mas Parera			
Borda d'en Colom			

Borda d'en Berenguer Marquès			
Borda d'en Trió			
Mas Diumer			
Borda o mas d'en Pere Parnya			

Font: Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar de Dalt, relació de censos de forment que els parroquians satisfieien anualment a l'església (fragment d'una consuetud parroquial).

Quadre 4

Dependència dels homes de Vilassar segons els homenatges a Pere des Bosc lo jove (1368, 1370)

Senyoria jurisdiccional	Castell de Vilassar										
Senyoria de la terra	Castell de Vilassar			Aloers	Homes de franquesa	Bernat de Sant Vicenç	Baronia o honor de Montcada	Capella de Sant Bartomeu de Cabanyes	Monestir de Sant Pol de Mar	Pabordia de Cardeu	Altar de Sant Joan de l'església de Mataró
		Antics homes propis de Sant Marçal del Montseny	Altres (1370)	Antics homes propis de Sant Marçal del Montseny							
	Bernat Flor, Batlle	Pere Estrany	Guillem Vehil, fill de Guillem Vehil	Guillem Eroles	Francesc Riera del mas Servent alias Vengut	Jaume de Raudors	Guillem Abril	Berenguer Taxó	Berenguer Avella	Joan Olovara	Pere Pons
	Guillem Vidal	Bernat Eimeric	Bernat Tolrà	Bernat Isern	Simó Isern, del mas Ponç Feliu		Bernat Colomer	Guillem Campins	Guillem Carbonell		
	Berenguer Riera	Ferrer Eimeric	Antoni Tolrà, fill de Bernat Tolrà	Guillem Artaguil,			Bernat Serra		Berenguer Saura		
	Berenguer de Mas	Alamany Eimeric	Guillem Rafart fill de Simó Rafart	Pere Bonivern			Guillem Duran		Guillem Vives		

	Bernat Tolrà		Pere Banyeres, fill de Guillem Banyeres	Bernat Astruc			Guillem Oliu				
	Pere Cuquet		Constança, muller de Pere Vilarsa	Ramon Vivers							
	Pere Bonany		Guillem Riera	Pere Castellar							
	Berenguer Vilar		Pere Roselló alias Pere Pi	Bernat Martí							
	Pere Guerau, fill de Bonanat Guerau		Bonanat Guerau	Bernat Llorenç							
	Jaume Flor		Antonia Ultzina, fill de Ramon sa Ultzina	Bertrameu Tria							
	Pere Perpinyà		Guillem Guerau	Bernat Julià							
	Pericó Guerau, fill de Pere Guerau		Bernat Riera, fill de Berenguer Riera								
	Pere Amat de ça Riera,										
	Pere ça Perera										

	Bernat Vehil										
	Bernat Bonivern										
	Pere Segalars										
	Guillem Morell										
	Francesc des Pi										
	Pere Sabater										
	Ramon sa Ultzina										
	Bernat Colom										
	Pere Andreu										
	Berenguer Agell										
	Bernat Rafart										
	Guillem Guerau										
	Bartomeu Serra										
Total	27	4	12	11	2	1	5	2	4	1	1

Font: CUADRADA, 1988, p. 508-511.

BIBLIOGRAFIA:

BENITO I MONCLÚS, Pere (1992). *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana. Una aproximació des de les visites pastorals*. Mataró: Caixa Laietana.

BENITO I MONCLÚS, Pere (2003). *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals – CSIC.

BENITO I MONCLÚS, Pere (2008). “Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la Edad Media”. < <https://www.uv.es/consum/textos.htm> >

BENITO I MONCLÚS, Pere (2012). “Pleitear contra el señor del castillo y bajo su jurisdicción. Resistencias de los campesinos catalanes frente a la servidumbre de las obras de *castell termenat* (siglos XIV-XV)”. *Studia historica. Historia medieval*, 30 (2012), p. 213-235.

BOLÒS, Jordi de (1995). *El mas, el pagès i el senyor*. Barcelona: Curial.

BONNASSIE, Pierre (1979-1981). *Catalunya mil anys enrere*. Barcelona, Edicions 62, 2 vols.

CAMPS I ARBOIX, Joaquim de (1959). *La masia catalana*. Barcelona: Aedos.

CAPDEVILA, Alexandra (2018). “De Dosrius a Mataró. Els Vallmajor a l'època moderna”, *Els Vallmajor de Dosrius, una nissaga entre l'Edat Mitjana i l'Època contemporània*. Mataró, Arxiu Comarcal del Maresme – Ajuntament de Dosrius, p. 29-120.

CONGOST, Rosa (ed.) (2008). *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CONGOST, Rosa (ed.) (2015). *The catalan mas. Origins, transformations and the end of an agrarian system*. Girona: Associació d'Història Rural.

CUADRADA I MAJÓ, Cuadrada (1988). *El Maresme Medieval. Hàbitat, economia i societat, segles X-XIV*. Mataró, Caixa Laietana.

DONAT, Lúdia; LLUCH, Rosa; MALLORQUÍ, Elvis; SOLDEVILA, Xavier; TO FIGUERAS, Lluís (2001). “Usos i abusos del concepte de mas: el cas de la regió de Girona (segles XIII-XIV)”.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa; MUTGÉ I Vives, Josefina; RIU I RIU, Manuel (eds.). *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals – CSIC, p. 125-158.

FARÍAS ZURITA, Víctor (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. València, Publicacions de la Universitat de València.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep; RIERA MELIS, Antoni (2004). “La crisi econòmica i social al camp”. GIRALT I RAVENTÓS, Emili (dir.); SALRACH, Josep M. (coord.). *Història agrària dels Països Catalans*, vol. II (*Edat Mitjana*). Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 119-179.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (2001). “Establiments de masos després de la Pesta Negra”. FERRER I MALLOL, Maria Teresa; MUTGÉ I Vives, Josefina; RIU I RIU, Manuel (eds.). *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals – CSIC, p. 189-241.

LLUCH BRAMON, Rosa (1998). “El mas i la servitud en els segles XIV i XV. Una aproximació”. *Quaderns*, 19 (1998) p. 85-94.

LLUCH BRAMON, Rosa (1999). “Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1339)”, CONGOST, Rosa; TO, Lluís (1999). *Homes, Masos, Història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 151-184.

LLUCH BRAMON, Rosa (2005). *Els remences. La senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (2000). *Les Gavarres a l'Edat Mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*. Girona: Associació d'Història Rural.

MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (2011). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Noguera.

OLIVA I RICÓS, Benet (2001). *La petita noblesa del Maresme. Tres trajectòries: Des Bosc, Ferrer i Sala (s. XIV-XVII)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

RICHOU I LLIMONA, Montserrat (2012). *La terra, la família i la mort al Baix Maresme (1348-1486)*. Barcelona, Fundació Noguera.

SALRACH, Josep M. (1997). "Mas prefeudal i mas feudal". BOLÒS, Jordi; BUSQUETA, Joan J. (eds.), *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, I (1997), p. 13-40.

SOLDEVILA I TEMPORAL, Xavier (1999). "Masades i servituds a Torroella de Montgrí i la seva comarca (1290-1340)". CONGOST, Rosa; TO, Lluís. *Homes, Masos, Història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 91-123.

SUBIÑÀ I COLL, Enric (2001). "El mas Arnó d'Agell (els Frares), a Cabrera de Mar, entre els segles XIV i XVII". FERRER I MALLOL, Maria Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina; RIU I RIU, Manuel (eds.). *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: Institució Milà i Fontanals – CSIC, p. 441-452.

SUBIÑÀ I COLL, Enric (2015). *El Maresme Medieval. Exemples concrets de comunitats pageses*. Tesi doctoral inèdita, 2 vol., Universitat de Barcelona.

SUBIÑÀ I COLL, Enric (2018). "Els Vallmajor en el Dosrius de l'Edat Mitjana", *Els Vallmajor de Dosrius, una nissaga entre l'Edat Mitjana i l'Època contemporània*. Mataró, Arxiu Comarcal del Maresme – Ajuntament de Dosrius, p. 11-27.

TO FIGUERAS, Lluís (1993). "Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et evolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie". *Cahiers de civilisation médiévale. X^e-XIIe siècles*, XXXVI, 2 (abril-juny del 1993), p. 151-177.

TO FIGUERAS, Lluís (1999). "El nom dels masos (el domini de Santa Maria de Vilabertran en els segles XI-XIII)", CONGOST, Rosa; TO, Lluís. *Homes, Masos, Història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 23-42.

TO FIGUERAS, Lluís (2003). "La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV). Una nota metodològica", BARCELÓ, Miquel; FELIU, Gaspar; FURIÓ, Antoni; MIQUEL, Marina, SOBREQÜÉS, Jaume (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 441-463.

TO FIGUERAS, Lluís (2014). "Las funciones sociales del notariado en la Cataluña del siglo XIII", *La cultura en la Europa del siglo XIII. Emisión, intermediación, audiencia*. Pamplona: Gobierno de Navarra, p. 169-200.